

1. *Берн Ш.* Гендерная психология / Берн Шон; [пер. с англ. С.Рысев, Л.Царук, М.Моисеев, О.Боголюбова]. – СПб. : прайм – ЕВРОЗНАК, 2001. – 321 с. – (Секреты психологии).
2. *Бова А.А.* Модель факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї / А.А. Бова // Український соціум. – 2005. – №1 (6). – С. 15 – 25.
3. Всемирная энциклопедия: Философия XX век / [главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов]. – М.: АСТ, Мн. : Харвест, Современный литератор, 2002. – 976 с.
4. *Говорун Т.* Стаття та сексуальність: психологічний ракурс: навч. пос. [для студ вищ. навч. закл.] / Т. Говорун, О. Кікінежді. – Тернопіль : Богдан, 1999. – 384 с.
5. *Головнева И.В.* Изменение традиционных внутрисемейных ролей: новые модели поведения и конфликты / И.В. Головнева // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 4. – С. 12 – 16.
6. *Забужко О.І.* Польові дослідження з українського сексу / О.І. Забужко. – К.: Згода, 1996. – 102 с.
7. *Кон И.* Введение в сексологию / И.С. Кон. – М. : Медицина, 1988. – 320 с.
8. *Кравець В.* Гендерна педагогіка: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В. Кравець. – Тернопіль: Джура, 2003. – 416 с.
9. Сім'я – територія без насильства: [наук.-метод. зб. / наук. ред. Юрченко З., Бірчинська Л.] – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І.Я., 2010. – 172 с.
10. *Шинкаренко О.Д.* Психологічні особливості жертв подружнього насильства // Практична психологія та соціальна робота / О.Д. Шинкаренко. – 2000. – № 3. – С. 25 – 28.
11. *Эйдемиллер Э.Т.* Семейная психология и психотерапия / Э.Т. Эйдемиллер, В.В. Юстицкий. – Л.: Медицина, 1989. – 192 с.
12. *Sharpe D.* An Examination of Variables From a Social-Developmental Model to Explain Physical and Psychological Dating Violence / Sharpe D., Taylor J. K. // Canadian Journal of Behavioural Science. – 1999. – Vol. 31. – № 3. – P. 165 – 175.

The article presents the analysis of scientific paradigms, which reveal main factors causing family violence. Gender approach is applied to systematize the main social psychology determinants of family violence.

Key words: family violence, social and psychological determinants, gender socialization, gender stereotypes and installations, sexism, gender culture.

УДК 159.923.37:7.025.21

Ольга Милюзина

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙМАННЯ ПІДЛІТКАМИ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА В КОНТЕКСТІ РЕЦЕПТИВНОЇ ЕСТЕТИКИ

Стаття присвячена теоретичному осмисленню категорії естетичного сприймання підлітків з точки зору рецептивної естетики. Експериментально простежено змістово-динамічні особливості естетичного сприймання підлітків, які займаються вишивальним мистецтвом.

Ключові слова: естетичне сприймання, народне мистецтво, реципієнт, рецептивна естетика.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі подолання деформації усіх сфер суспільного розвитку все гостріше постає проблема пов-

ноцінного відображення соціально-економічних, культурних явищ, здатності сприймати та усвідомлювати складні форми життєдіяльності, а також розвитку цілісної особистості, самореалізації її неповторності та унікальності. У цьому зв'язку естетичне освоєння дійсності є одним із засобів розвитку сприймання підлітками оточуючого середовища, а також пошуку необхідної ціннісної орієнтації підлітка в сучасних суперечливих мовах, вияву його неповторного внутрішнього світу.

Ми вважаємо, що розвиток цілісної особистості з притаманним їй прагненням до самовияву та самореалізації можливий в контексті естетичного сприймання через естетичну діяльність. Адже "ця галузь суспільної практики заслуговує на особливу увагу в силу того, що несе важливі функції утвердження людського в людині, формує ціннісне ставлення сучасника до навколишньої дійсності, розвиває оригінальні форми передачі наступним поколінням духовних надбань минулого" [5, с. 32].

Мета статті полягає у виділенні психологічних особливостей естетичного сприймання підлітками народного мистецтва та аналізі їх впливу на усвідомлення свого внутрішнього світу і пошуку шляхів самоздійснення.

Виклад основного матеріалу. Сутність поняття естетичного сприймання має глибокі історичні корені і надалі привертає увагу багатьох вчених різних наукових шкіл. Важливими для з'ясування психологічних особливостей естетичного сприймання підлітків є праці Б. Ананьєва, І. Беха, Л. Божович, Л. Виготського, О. Леонтьєва, Д. Леонтьєва, С. Рубінштейна, С. Дерябо, Г. Пустовіта, В. Мухіної. Останніми роками в Україні проблеми естетичного виховання та естетичного ставлення до дійсності й мистецтва досліджують Л. Вовк, О. Дем'янчук, Л. Коваль, О. Рудницька, Г. Тарасенко, Л. Масол, Л. Печко, Ж. Юзвак та ін.

У дослідженнях цих учених з проблеми естетичного сприйняття дійсності та мистецтва висловлено багато значущих і цікавих думок, фіксуються окремі аспекти розгортання процесу сприймання творів мистецтва, проте для моделювання природи естетичного сприймання народної вишивки вони є недостатніми, оскільки не виявлені "концептуальні мости" між різними напрямками дослідження естетичного сприймання, не вироблена методологія, яка дасть можливість створити модель сприймання (рецепції) змісту мистецького твору, зокрема народної вишивки.

Неопрацьованість даного аспекту проблеми не дозволяє повною мірою використовувати потенційні можливості естетичного сприймання, яке характеризує взаємозв'язок у пізнанні естетичних властивостей об'єктивного і суб'єктивного, реального і уявного, конкретного і абстрактного.

Естетичне сприймання є процесом та результатом цілісного чуттєво-емоційного осягнення, особистісного усвідомлення та оцінювання об'єктивно-суб'єктивних естетичних якостей навколишнього середовища. Естетичне сприймання народної вишивки у свою чергу включає

осмислення, суб'єктивне осягнення символічно-знакової, образної форми декоративної символіки мистецтва (специфічний аспект – знак і символ втілюють загальні засоби декоративного мистецтва, тому вони також самі є засобом створення будь-якої декоративної символіки мистецтва), наочно-образних знаків (символи-образи) та загальних прийомів, законів, правил побудови твору (символи-прийоми структурної побудови) декоративної символіки [7].

Дослідження візуальності внутрішнього світу мистецького твору потребує вибору, а то і вироблення адекватного методологічного та методичного інструментарію. Найвигіднішим, на нашу думку, у методологічному плані є підхід з позицій рецептивної естетики. Він дає змогу моделювати процес естетичного сприймання мистецького твору і таким чином виявляти та пояснювати процес генерування ним художньої енергії.

Розглянемо більш детально особливості сприймання творів вишивального мистецтва з позиції рецептивної естетики як різновиду естетичної теорії, яка зосереджується на проблемі сприймання художніх творів, їх впливу на реципієнта. Представники школи рецептивної естетики (В. Ізер, Г.-Р. Яусс) трактували процес художньо-естетичного сприймання мистецького твору як діалог реципієнта (слухача, глядача) і тексту.

Художній світ твору народного мистецтва, зокрема вишивки, є феноменом, тобто інтенціональною субстанцією, що створюється в свідомості реципієнта в процесі сприймання художнього тексту. Інтенціональність реципієнта в процесі сприймання твору перебуває під величезним формувальним впливом семантичного змісту. Зафіксовані митцем реалії дійсності є для сприймача мистецького твору певними "знаками", які він повинен пережити. Це переживання – момент співтворчості глядача (реципієнта) з автором [3, с. 101].

Структура змісту вишитого твору, який передається в ході сприймання, є синтезом важливих компонентів: тема, ідея, емоційно-естетична оцінка зображуваних явищ. Тобто структура мистецького твору даного виду постає як загальна смислова побудова, умовна розчленованість його органічно-цілісної образної організації на окремі смислосназначущі елементи та їх внутрішній взаємозв'язок, що посилює та підкреслює смислову суть і естетичну виразність твору.

Водночас характерною особливістю народного декоративно-прикладного мистецтва є матеріальна форма, яка репрезентує більш значущий зміст ідеального об'єкта. Форма є не тільки репрезентантом ідеї, але й втіленням певної образної структури, яка являє собою складну побудову зорових образів уявлень.

Орнамент, як один з основних декоративних елементів у вишивальному мистецтві, "є достатньо складною художньою структурою, для створення якої використовуються різні виражальні засоби. Серед них – колір, фактура, математичні основи орнаментальної композиції – ритм, симетрія; графічна експресія орнаментальних ліній, їх пружність і рух-

ливість, гнучкість або незграбність; пластика – в рельєфних орнаментах; і, нарешті, виражальні якості природних мотивів.." [2, с.33].

Ритмічна пропорційність всіх частин орнаменту – одна з основних умов, що забезпечують єдність орнаментальної композиції. При цьому знакова система в орнаментальній структурі виступає рівнем специфічного відображення світу психікою людини, в її основі лежить психологічний механізм заміщення чогось одного чимось іншим. Тобто її основою є діяльність кодування (перекодування, декодування): складний перехід інформації з однієї форми в іншу, перетворення реальності на знаково-символічну форму [8, с. 39].

В руслі рецептивної естетики орнаментальний символ є не тільки знаком, а й художнім образом, знаковість якого певною мірою зумовлює його художньо-інформаційну наповненість. Для цього мало фіксувати закодованість знаку, вона прагне змоделювати процес його розкодування, під час якого в свідомості реципієнта вивільняється художньо-естетична енергія.

Завдання естетичної діяльності не зводиться до залучення нас у світ емоцій та їх передачі. Завдання цієї діяльності – у відкритті життя, показі того, що лежить за "байдужими" значеннями, і в цьому відношенні мистецтво емоційне тому, що відкриття особистістю значення для себе є актом вищої міри емоційної напруги (але не емоція як така, що може виникнути з будь-якого приводу). Мистецтво і є та єдина діяльність, яка відповідає завданню відкриття, вираження і комунікації особистісного смислу дійсності, реальності, є процесом проникнення за значення [4, с.237 – 238].

Таким чином, сприймання мистецтва та його художніх образів є особливою формою пізнання дійсності. Сприймаючи художні твори, кожний реципієнт через образи вступає у діалог із його автором, тобто спілкується і з художнім образом, і з його творцем. Без сумніву, той, хто спілкується з творами мистецтва, сприймає художні образи зі своїми мотивами, інтересами, смаками, а також змінюється під їх впливом. Це обґрунтував у своїх висновках Л. Столович, подаючи процес художньо-естетичного сприймання у вигляді послідовності актів: діалог митця зі світом – діалог автора з самим собою (автокомунікація) – діалог художнього твору з реципієнтом – діалог реципієнтів один з одним [8, с. 41].

Відтак є підстави стверджувати, що реципієнт не лише засвоює, а й відновлює задане митцем бачення світу, яке втілено в художньому образі. Оскільки він охоплює найсуттєвіші сторони дійсності, вплив художнього образу на особистість виявляється вельми глибоким. Спілкування з художніми образами – це нескінченний процес наближення і заглиблення, вираження дій духовного життя, визначення свого ставлення до світу, відчуття краси й добра у багатовіковому людському досвіді світосприйняття.

Можна стверджувати, що спілкування з мистецтвом, його ядро – художній образ – зумовлює формування ціннісної свідомості сприй-

маючого суб'єкта, формує "особистісні смисли", які розвиваються не власне раціональним шляхом, а на підґрунті суб'єктивних переживань. Це підтверджує Д. Леонтьєв, зазначаючи, що мистецтво є задачею на смисл. При цьому "смисл, що вилучається реципієнтом із твору мистецтва, – це завжди його власний смисл, зумовлений контекстом його справжнього життя і його особистості, а не смисл, що "закладений художником у структуру твору" [4, с.430 – 431].

"Сутність мистецьких образів спонукає того, хто сприймає художні твори, вільно чи невольно, усвідомлено чи підсвідомо стати на певну точку зору у вирішенні складних питань особистісного й соціального самовизначення, самооцінки, вибору шляхів самовдосконалення і саморозвитку", – наголошує Г. Падалка [8, с. 40].

Зустріч із мистецтвом, з іншим світом неначе розхитує смислові стереотипи, дозволяє побачити одні і ті ж речі одночасно з різних точок зору. Мистецтво в житті людини відіграє важливу адаптивну роль в кращому значенні цього слова. Збагатившись смисловим досвідом у процесі спілкування з мистецтвом, людина формує у себе нові форми ставлення до дійсності, що робить її взаємодію зі світом більш гнучкою, осмисленішою.

В нашій розвідці ми припустили, що заняття підлітками народним мистецтвом, зокрема вишивальним, впливає на усвідомлення ними свого внутрішнього світу та пошук шляхів самоздійснення.

Наведемо матеріали експериментального дослідження.

У дослідженні взяло участь 60 школярів віком від 13 до 15 років. Дослідження проводилось у Калуському (с. Копанки, с. Негівці), Рожнятівському (сmt. Рожнятів) районах Івано-Франківської області Бойківського етнографічного регіону.

З метою підтвердження гіпотези про статистичний зв'язок між кількома змінними ми використовували кореляційний аналіз. За допомогою даного методу ми встановлювали щільність зв'язків між рівнем естетичної потреби та рівнем потреби у гармонії з оточенням, а також між рівнем вираженості естетичної потреби та рівнем тілесного та духовного комфорту. Дані щодо рівня вираженості кореляції за шкалами потреби у гармонії з оточенням та потреби в тілесному та духовному комфорті ми отримали за допомогою методики вивчення емоційної спрямованості особистості Б. Додонова, а міру вираженості художньо-естетичної потреби ми визначили за допомогою однойменної методики В.Аванесова.

Наведемо результати кореляційного аналізу за Пірсоном. Так, побудувавши два вектори значень у середовищі MathCAD, які містять дані щодо рівня естетичної потреби та потреби у гармонії з оточенням, ми отримали коефіцієнт парної кореляції $r=0,377$ при $p<0.05$, що вказує на достатньо тісний взаємозв'язок між досліджуваними характеристиками.

Припускаємо, що естетична потреба допомагає подолати відчуження людини від довкілля (природи, культури, інших людей). Підліток, вступаючи в естетичну взаємодію з дійсністю, бере участь обміні з

іншими людьми інформацією, думками, почуттями щодо естетичних цінностей.

Зближення мистецтва з життям призводить до художньої концептуалізації світу, створення у повсякденності ментального простору мистецтва, де образ став символом, знаковим концептом. Активно включаючись в усвідомлення ситуації, мистецтво генерує нові значення, добуваючи зі сфери ще не освоєного нові образи, художні символи, що втілюють очевидні й неочевидні сторони буття, невиразний новий зміст [6, с. 17].

Проведемо аналогічні обчислення для визначення зв'язку між рівнем тілесного та духовного комфорту й естетичної потреби підлітків-вишивальників. Результат $r=0.358$ при $p<0.05$ також вказує на тісний взаємозв'язок між досліджуваними характеристиками.

Очевидно, що пошук комфорту зумовлений не лише задоволенням базових потреб, а також прагненням бути соціально активним, коли базові потреби особистості доповнюються спектром соціальних потреб, бажань, коли новизна, неординарність стає життєвою необхідністю. Художньо-естетична творчість, що реалізується у формі спілкування, художньої комунікації зокрема, виявляється в інтелектуально-творчому зв'язку автора та художньо-мистецького твору. Вишитий образ при цьому постає носієм певного ставлення до світу, художньої концепції, стійких ціннісних орієнтирів.

Відчуття комфорту, будучи забарвленим соціальними устремліннями, надає захопленню вишивкою виразного арт-терапевтичного, профілактичного, здоров'я зберігаючого характеру. Вишитий образ постає своєрідною метафорою, в якій у згорнутому вигляді закодоване своєрідне перетворення засвоєних особистісних смислів, за рахунок чого учні усвідомлюють доцільність навколишнього світу, своє місце в ньому, сенс власного буття через усвідомлення своїх вчинків. Засоби декоративної символіки виступають тут джерелом нових знань і уявлень про об'єкти, події, явища; виражають певні ідеї через творчу художню діяльність, є засобом комунікації; засобом впливу на світ почуттів і переживань, урівноважують емоційну сферу людини; формуванню творчого духу (естетична та катарсично-компенсаторна функція); засобом психічної розрядки, розваги (рекреативна функція) [7].

Висновки. З'ясовано, що в процесі створення певного художнього образу відбувається конструювання та інтеграція особистісних смислів, за рахунок чого учні усвідомлюють доцільність і гармонійність світобудови, своє місце в ній, сенс власного буття.

Сприятий образ твору вишивального мистецтва також постає енергетичним феноменом. Його енергетика породжується візуальною виразністю, смислогенеруючою та гуманістичною спрямованістю та багатьма іншими чинниками, серед яких не завжди очевидною, але завжди суцєю є їх цілісність, системна організованість. Це сприяє активізації думок та емоцій підлітків, збагачуючи їх новим емоційно-ціннісним досвідом.

Проведений аналіз не вичерпує всіх аспектів проблеми естетичного сприймання підлітками народного мистецтва. Зокрема, на глибше вивчення чекають дослідження особливостей сприймання підлітками таких якостей вишитої роботи, як колір, композиція, орнаментально-ритмічні характеристики вишитого образу в контексті рецептивної естетики.

1. *Елина Е.А.* Этапы декодирования эстетического сообщения и его помехи / Е.А. Елина // Теория коммуникации & прикладная коммуникация : [сб. науч. труд. Вестник Российской коммуникативной ассоциации / под общей ред. И.Н. Розиной]. Вып.1. – Ростов н/Д : ИУБиП, 2002. – 200 с.
2. *Ивановская В. И.* Русские орнаменты / В.И. Ивановская. – М.: Изд-во "В. Шевчук", 2006. – 224 с.
3. *Клочек Г.* Енергія художнього слова: зб. статей / Г. Клочек. – Кіровоград: Редакційно-видавничий відділ Кіровоградського держ. пед. університету ім.Володимира Винниченка, 2007. – 448 с.
4. *Леонтьев Д. А.* Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – [2-е, испр. изд.]. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.
5. Методологічні аспекти ефективного використання мистецтва у процесі підготовки майбутнього вчителя [Електронний ресурс] / В.Г. Бутенко. Міжнародне співробітництво та університетська освіта, 2000. – №1. – С. 32. – Режим доступу до журн.: <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/zbirnuku/7/6.pdf>.
6. *Меднікова Г. С.* Ціннісно-адаптаційний потенціал мистецтва постмодерну в аспекті неklasичної естетики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософ. наук : спец. 09.00.08 / Г.С. Меднікова. – К., 2005. – 36, [2] с.
7. *Мітяшкіна Т.Ю.* Засоби декоративної символіки при формуванні національної художньої культури особистості [Електронний ресурс] / Т. Ю. Мітяшкіна // Науковий потенціал України 2007 : матеріали Другої всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (27 – 29 берез. 2007 р.) – Режим доступу до журн.: <http://www.intkont.org>.
8. *Салій В.С.* Художній образ у контексті аксіологічних вимірів мистецької педагогіки / В.С. Салій // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. – Ч. 2. – 2009. – № 7 (170). – С. 38 – 42.
9. *Рубан О.М.* Естетична діяльність: вияв унікальності особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. наук : спец. 09.00.08 „Естетика” / О.М. Рубан. – К., 1997. – 18, [1] с.
10. *Череповська Н.І.* Психологічний аспект художнього сприймання творів мистецтва / Н.І. Череповська // Вісник КНУКіМ. Педагогіка. Вип.12(2), ч.2 : матеріали між нар. наук.-практ. конф. [“Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля”]: доповіді та повідомлення. - К. : Видав. центр "КНУКіМ", 2005. – 182 с.
11. Рецептивна естетика як парадигма літературознавства у теоретичних дослідженнях Райнера Варнінга [Електронний ресурс] / О.М. Шумська // Новітня філологія – 2006. – № 4 (24). – С. 201. – Режим доступу до журн.: <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/novitfilolog/12/103.pdf>.

The article is devoted to the theoretical comprehension of category of aesthetically beautiful perception of teenagers from the point of view Reception Aesthetics. Experimentally traced rich-dynamic features of aesthetically beautiful perception of teenagers which are engaged in an embroidery art.

Key words: aesthetically beautiful perception, folk art, recipient, Reception Aesthetics.